
DERYBŲ DELEGACIJOS NARIŲ TRUMPI ATSIMINIMAI

Vytautas Landsbergis

Du itin svarbūs dalykai susiję su šios sutarties preambule. Č. V. Stankevičius, kuris labai gerai vadovavo derybų delegacijai (aš dar formaliai buvau delegacijos deryboms su SSRS vadovas), vis dėlto atsirėmė į rusų pusės užsispyrimą. Jis tuomet man referavo, kad sutartis visai parengta, išskyrus du punktus, dėl kurių šalys negali susitarti. Rusijos pusė nenori (nesutinka?), kad būtų prisiminta 1920 m. Rusijos ir Lietuvos taikos sutartis ir 1940 m. SSRS agresija-okupacija-aneksija. Delegacijos galų gale sutarusios palikti tuos paskutinius klausimus vadovams – B. Jelcinui ir V. Landsbergiui.

Mudviejų pokalbiai dėl sutarties ir kitais klausimais visada būdavo draugiški, gaubiami geros valios, tad ir čia turėjau uždavinį gauti pozityvų rezultatą nesusipykstant. Nenusileidus, bet ir išvengus įtampos. Net okupaciją aptariant ne kaip nusikaltimą, o kaip blogį, kuris bus ištaisytas. Tai reiškė (netiesiogiai), kad Rusija iš anksto pritaria Lietuvos nepriklausomybei nuo SSRS.

Kadangi pačiam B. Jelcinui tuometė SSRS buvo blogis, jis neužsispyrė. Galėjau pasiūlyti savo sumanytą formulę, švelnesnį variantą, kuriame akcentuotas ne praeities blogis (jį paminint), bet ateities gėris, gėrio viltis.

Svarbiausia – pavyko draugiškai pasiūlyti nuolaidą (!) ir sulygti, kad iš dviejų nesutariamų klausimų darome kompromisą 1:1. Kad jau taip, pasiūliau atsiminsias visą pirmąjį probleminį dalyką – 1920 m. Taikos sutartį, bet paliksias 1940 m. įvykius.

1920 m. Taikos sutartis jau buvo priminta SSRS priimtame oficialiame Stalino–Hitlerio pakto įvertinime (dirbau SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo komisijoje šiuo klausimu), ir būtent kaip teigiamas praeities valstybių santykių dalykas – gera tarptautinė sutartis, kurią apgaulingai „prieš liaudies valią“ sulaužė J. Stalino grupuotė 1939 m. Tad nuostolio čia nepatyrėme, juolab (ką po pasirašymo paaiškinau spaudai), kad 1920 m. ir 1940 m. Rusijos Federacija, pirmuoju atveju jau apimanti būsimas sovietų „respublikas“, buvo ir geografiškai, ir politiškai skirtingi dalykai. Lietuvai buvo net geriau išvengti to supainioto klausimo.

Užtat 1940-ieji mums buvo principinis dalykas – pasmerkim SSRS vieningai su demokratine Rusija! – ir gerai, kad B. Jelcinui pakako, jog mano tekste nebuvo „okupacijos“, tik „aneksija“.

Viskas dar galėjo sugriūti per pasirašymo ceremoniją, kai B. Jelcino komandos žmonės – R. Chasbulatovas, J. Gaidaras – staiga ėmė siūlyti, kad išbrauktume ir antrąjį klausimą! Iškilmingas, viešas delegacijų posėdis, ir pasijutau

bemaž sąžastuose. Susiginčyti, atsisakyti parengtos sutarties? Šventoji Dvasia gal apšvietė, kad tiesiog per stalą kreipiausi į Jelciną:

– Borisai Nikolajevičiau, mes juk susitarėm, o jūs – padorus žmogus, tai ne jau pradėsim derybas iš naujo? *Poriadočnyj čeloviek...*

– Taip, mes susitarėm, – patvirtino B. Jelcinas ir užčiaupė savo patarėjus. Norėjo būti padorus žmogus.

Gerbiu jį už tai ir visada gerbsiu.

O sutartys įsigalioja jas ratifikavus parlamente ir pasikeitus ratifikaciniais raštais. Rusijos ir Lietuvos pamatinės sutarties atveju tai 1992 m. gegužės 4-oji, kai SSRS jau senokai neegzistavo. Pravartu kai kada priminti šį faktą posovietiniams gandonešiams, mėginantiems sumenkinti, bent nutylėti, mūsų istorinę jiems neparankią 1991–1992 m. sutartį. Rusijos tada apskritai nebuvo, tik RSFSR – Sovietų Sąjungos dalis...

Todėl net privalu žymėti abi datas – ir 1991-uosius, ir 1992-uosius metus, su akto įsigaliojimu sovietijai nebeegzistuojant.

Panašiai ir dėl Abiejų Tautų Konstitucijos. Jos pirmoji dalis – Valdymo įstatymas – buvo priimta Didžiajame Abiejų Tautų Respublikos Seime 1791 m. gegužės 3 d., o užbaigiančioji dalis – Abiejų Tautų Tarpusavio įžadas – 1791 m. spalio 20 d.

Finis coronat opus.

Česlovas Vytautas Stankevičius

Grupei Sąjūdžio bendražygių, kurių dauguma buvome tapę Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarais, prieš tris dešimtmečius teko prisiimti papildomą atsakomybę atstovauti Lietuvos Respublikai derybose su Rusijos Federacija dėl teisingos tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties sudarymo. Delegacijoje buvome bendraminčiai valstybininkai. Politikai ir teisininkai jautėmės lygūs Lietuvos valstybės atstovų komandos nariai. Valstybės vadovas V. Landsbergis mūsų derybiniu darbu pasitikėjo. Galėjome savarankiškai rengti Lietuvos pasiūlymus sutarčiai, derėtis ir priimti abiem šalims nelengvus sprendimus. Prie derybų stalo visa komanda gynėme Lietuvos principines nuostatas, įskaitant ir tas, dėl kurių aukščiausiu lygiu galėjo susitarti tik abiejų valstybių vadovai. Sutarties pasirašymo trisdešimtmečio proga gera žinoti, kad tuo metu nepadarėme lemtingų klaidų. Tada abiejų valstybių vadovai V. Landsbergis ir B. Jelcinas pasirašė garbingą tarpvalstybinių santykių pagrindų sutartį. Deja, dabartinė Rusijos Federacijos valdžia santykius su demokratinėmis valstybėmis grindžia kitokiais principais, nei patvirtinti mūsų sutartyje.

Gediminas Vagnorius

Nors tuomet valstybinės valdžios galios dar priklausė Sovietų Sąjungos institucijoms ir ši pamatinė Sutartis su Rusija neturėjo įtakos faktiniams ekonomiškams ir finansiniams santykiams, ji ypač veiksmingai prisidėjo prie Lietuvos Nepriklausomybės pripažinimo – neabejotinai padarė didžiulį pasaulio galybes prieš branduolinę sovietų supervalstybę. Netrukus po šios Sutarties pasirašymo man, kaip Vyriausybės vadovui, vėl teko skubiai vykti į Maskvą, tik šį kartą derybų su Sovietų valdžios atstovais. Stebėjau jų tulžingą pyktį dėl pasirašytos Rusijos ir Lietuvos sutarties, B. Jelcino palankumo Lietuvos valstybingumui, todėl manau, kad ši Sutartis labai padėjo ir rugpjūčio pučo metu, nukreipdama nuo Lietuvos (kuri buvo permainingai smaigalyje) ginkluotos jėgos panaudojimą, kai įsiutusiems pučistams pavaldūs kariuomenės daliniai, priešingai nei sausio agresijos metu, puolimą pradėjo nuo Maskvos. Suprantama, pavykus pučui Maskvoje, neišvengiamas buvo ir ginkluotas Lietuvos puolimas.

Jausdamas bręstančią karinę agresiją ir siekdamas kaip nors nukreipti nuo Lietuvos sovietų kariuomenės panaudojimą, prieš rugpjūčio pučą per darbinį vizitą Maskvoje susitikau, kaip vėliau pamatėme, ir su būsimais pučo organizatoriais: B. Pugo, G. Janajevu ir kt. Jų išskirtinai agresyvus elgesys ir neįprastos protokolui politinės replikos siuntė signalą apie pasiryžimą fiziškai susidoroti su Lietuva, taip pat kylančia B. Jelcino jėga. Grįžęs parašiau laišką tuomečiam Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentui G. Bushui vyresniajam. Raginau atkreipti dėmesį į Maskvoje brandinamą plataus masto karinės jėgos panaudojimą ir imtis skubių tarptautinių prevencinių priemonių, kaip atgrasyti Maskvą nuo agresijos. Atsakymą gavau jau po pučo...

Nepavykus nuversti Lietuvos valdžios per sausio įvykius, Kremlius nutraukė Lietuvai žaliavų ir prekių tiekimą, taip siekdamas Nepriklausomybę ekonomiškai pasmaugti. Tačiau po sovietinio Kremliaus griuvimo 1991-ųjų rudens ir žiemos ekonominė, energetinė ir finansinė blokada buvo daug sunkesnė, nors politiniai santykiai su naująja B. Jelcino Rusijos administracija buvo draugiški. Ši visa apimanti blokada tęsėsi iki pat 1992 m. vasario pabaigos, kai po tiesioginių derybų su tuomečiu liberalių pažiūrų Rusijos Vyriausybės vadovu J. Gaidaru (su kuriuo, kaip Rusijos reformų pradininku, buvau pažįstamas nuo 1989 m. ir kuris vėliau Vyriausybėje buvo stipriai spaudžiamas galingų reakcinių jėgų) pavyko susitarti dėl ekonominių santykių normalizavimo mainais į Lietuvos Vyriausybės pažadą nenutraukti elektros energijos tiekimo į Kaliningrado sritį.

Po 1991 m. rugpjūčio pučo iki 1992 m. pavasario Maskvoje dar buvo dvi-valdystė. Šalia jau rinkimus laimėjusio Rusijos prezidento B. Jelcino sudaryto ministrų kabineto veikė dar ir Sovietų Sąjungos ministrų taryba. Kalbant apie Rusijos valdžią, iki pat 1992 m. vasario vertėtų ją vadinti Rusijos-SSRS vyriausybe. Dėl prekybinių santykių, skolų (neperėmimo), indėlių kompensavimo,

sovietinio pavaldumo įmonių turto perėmimo derybas teko vykdyti lygiagrečiai ir su Rusijos, ir SSSR ministrų tarybomis. Būtent sovietinė ministrų taryba, kurios realias funkcijas vėliau perėmė Rusijos ministrų kabinetas, 1991 m. rugsėjį Rusija-SSSR pradėjo totalinę ekonominę ir tarpbankinių atsiskaitymų blokadą, ją tęsė Rusijos vyriausybė siekdama žūtūt įtraukti Lietuvą į Nepriklausomų valstybių sandraugą (NVS). Lietuvos pavyzdžiu ypač buvo siekiama įbauginti naujai besiformuojančių valstybių lyderius ir gyventojus, neva be „sovietinio tiekimo“ savarankiškai išgyventi neįmanoma.

Algirdas Saudargas

Prieš tris dešimtmečius pasirašyta Lietuvos ir Rusijos sutartis šiandien yra šalių tarpusavio santykių pagrindas. Tuomet, kai ji buvo pasirašoma, dar egzistavo Sovietų Sąjunga ir abiejų susitariančių šalių likimas dar nebuvo nuspręstas. Viskas tapo aišku, kai po mėnesio žlugo pučas ir netrukus buvo panaikinta bolševikų partija. Prisiminkime, kad 1920-ųjų metų Lietuvos sutartis su Rusija buvo pasirašyta, kai niekas negalėjo nuspėti, ar išsilaikys bolševikų režimas. Tuometiniai Lietuvos vadovai, pasiryžę derėtis su bolševikine Rusija, šovė į judantį taikinį. Istorija parodė, kad šūvis buvo taiklus. Sprendimas derėtis su B. Jelcino vadovaujama Rusija taip pat buvo šūvis į judantį taikinį, tik dar didesnėje migloje. Dabar matome, kad sprendimas buvo teisingas. Sutartis buvo pasirašyta su jau nebe bolševikine Rusija, nors bolševikų partijos vadovaujama SSRS vis dar egzistavo ir niekas pasaulyje nesiryžo nuspėti jos ateities! Tai pavyko padaryti tik dėl derybininkų susiklausymo ir atkaklumo.

Egidijus Jarašiūnas

Tai, kas vyko prie derybų stalo, galima patikrinti protokolais, užrašais, projektų variantais. Yra ir nematoma derybų pusė – rengimasis joms. Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas iš Sąjūdžio paveldėjo improvizacijų pomėgį, kai planuojamas veikimas iš anksto buvo aptariamas itin bendrais bruožais. Todėl parlamentinių debatų metu nereti buvo kolegoms netikėti pasiūlymai ar sutartos pozicijos modifikacijos. Tokių improvizacijų reikšmė nevienoda, kartais jos buvo daugiau emocijomis ir akimirkos situacija grįsti viražai, kartais – padedančios rasti sprendimą, kurio paieškos užsitęsė.

Tai sietina su darbu atkurto valstybės parlamente, su darbu šalies viduje. Derybose su kitos valstybės delegacija pasakytų žodžių padariniai reikšmingesni ir padarytos klaidos sunkiai ištaisomos. Lietuvos derybų delegacijos parengiamojo darbo patirtyje – vidinės diskusijos dėl siūlomų projekto nuostatų (dažnai buvo aptariami keli priimtini variantai), iš anksto aptartų, detaliausiai išnagrinėtų galimų situacijų analizė. Derybų delegacijos vadovo Č. V. Stankevičiaus

kabinete derybininkai ėjo „diplomatijos meno“ pamokas, ir taip – rengiantis kiekvienam derybų raundui. Dabartinėmis akimis žiūrint tai buvo mokymasis veikti kaip vienai komandai, kai aptariami ne tik sutarties teksto pasiūlymai, bet ir derybiniai „vaidmenys“, pozicijos dėstymas, kalbų eiliškumas, galimos reakcijos, mūsų atsakomosios reakcijos ar nuolaidų ribos. Šitų „namų darbų“ svarba išryškėja delegacijoms susitikus.

Ypač įstrigo rengiamasis derybų raundui, kuris turėjo vykti 1991 m. sausio pabaigoje Maskvoje. Mes nusivežėme į Maskvą ne tik tai, ką mūsų delegacijos vadovas Č. V. Stankevičius kukliai pavadino „kai kuriais ruošiniais“ (lietuviško projekto nuostatų redakcijos), bet ir labai kruopščiai aptarėme kas, kaip ir kada tais ruošiniais sieks postūmio derybose. Atmintyje įstrigęs teorinio pobūdžio apsisprendimas – siūloma nuostatą aiškinti ne ją atskirai paėmus, o sutarties projekte numatomo reguliavimo kontekste, matant jos ryšius su kitais sutartyje reguliuojamais santykiais. Per derybas Lietuvos pusė taktiškai primindavo mūsų siūlomo teksto nuostatų aiškumą ir nedviprasmiškumą. Gal neatsitiktinai per tą derybų raundą buvo gerokai pasistūmėta, ypač ieškant sutarimo pilietybės klausimais.

O improvizacijos? Derybose jos neišvengiamos – prie stalo sėdi dvi pusės. Tačiau komandinio veikimo „improvizacijos“ turėjo vieną savybę – jos rėmėsi rimtu ikiderybinio pasirengimu.

Vladimir Jarmolenko

Dirbdamas prie šios knygos sudarymo gavau nuotrauką, kurioje matyti V. Landsbergis ir derybininkai. Pavyko išsiaiškinti, kad nuotraukos autorius – Norvegijos žurnalistas G. Bolstadas. Kodėl nuotraukoje nėra manęs? Paaikškėjo, kad buvau pas B. Jelciną... Vasario 1 d. ryte buvau skubiai iškviestas į Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko kabinetą. Pirmininkas padavė popieriaus lapą ir tarė: „Baigiau laišką Jelcinui. Šiandieną jo jubiliejus, jam 60 metų“. Laiške buvo pasiūlymas susitikti. „Gal mums pavyks suderinti ir pasirašyti sutartį. Pasiūlymus galima aptarti su mano „paštininku“.“ Saugodamiesi galimų „blakių“ neminėjome pavardžių ir vizito tikslo. Istoriniame LDK žemėlapyje V. Landsbergis parodė pirštu į Nemuną ties Tilže: „Supratai? Rezultatus – tik telefonu. Pirmyn!“ Manęs laukė itin delikati užduotis. B. Jelcinas vasario 7–8 d. planavo vizitą į Karaliaučių.

B. Jelcino ir „paštininko“ pokalbis *tête-à-tête* truko 25 min. Aptarti pasiūlymai, bet pokalbio pabaigoje išgirdau žodžius: „skažyte Vitautasu Vitautovičiu, čto ja podumaju ob etom“ (liet. *pasakykite Vytautui Vytautovičiui, kad aš pagalvosiu apie tai*). Supratau, kad vadovai nesusitiks. Prasidėjo, kaip tiksliai rašo Č. V. Stankevičius, „štilis derybų delegacijų pasėdžiuose“. Manau, gerai, kad susitikimas neįvyko. Nebuvo baigtos diskusijos dėl preambulės, nerasti

pilietybės ir žmogaus teisių klausimų sprendimai, daug sąvokų būdavo suprantama skirtingai. Rusijos pusė siūlė mums „tarprespublikinio turinio sutartį“. Rusijos Aukščiausiojoje Taryboje nebuvo konsensuso dėl sutarties pasirašymo, vyko aršios kovos tarp demokratinių ir prosovietinių jėgų. B. Jelcinas vėliau rašė: „praktiškai pradėdant nuo gorbačiovinio liaudies deputatų suvažiavimo <...> mačiau šalia savęs daugybę komunistų <...> ir aiškią, nieko neslepiamą (net dėl padarumo) neapykantą būsimoms reformoms ir pokyčiams.“

Susitikimas neįvyko. Derybos sėkmingai baigtos prieš pučą Maskvoje. Mes tapom *de facto* ir *de jure* pripažinta nepriklausoma valstybe. Lietuvos derybininkų Komanda darbą atliko.

Valdemaras Katkus

1991 m. pavasarį Latvijoje trijų Baltijos valstybių vadovai ir užsienio reikalų ministrai atvyko į susitikimą su Rusijos vadovu B. Jelcinu. Bendros vakarienės metu įėjo B. Jelcino Apsaugos tarnybos vadovas, KGB generolas A. Koržakovas ir pasakė Rusijos vadovui, kad skambina SSRS prezidentas M. Gorbačiovas. Jelcinas atsakė, kad Gorbačiovas palauks, kol baigsis vakarienė, – taip buvo išreikšta didelė pagarba Baltijos valstybių vadovams ir panieka SSRS prezidentui. Vakarienė baigėsi po 30 minučių.

Šis įvykis parodė *tikrąjį* politinių galių išsidėstymą Sovietų Sąjungoje ir tai, kad Lietuvai reikia skubiai sudaryti sutartį su Rusijos Federacija kaip su vienintele galios turėtoja. Derybos dėl Lietuvos ir Rusijos tarpvalstybinių santykių pagrindų sutarties tapo nepalyginamai *egzistenciškai svarbesnės* negu paralelinės menkavertės „derybos dėl derybų“ su SSRS. M. Gorbačiovas jau tada buvo neįgalus SSRS prezidentas, nors kai kurie įtakingi Vakarų Europos politikai skendėjo iliuzijoje dėl M. Gorbačiovo galių ir priešinosi kitokiems Rusijos ir Lietuvos santykiams. Mums buvo sakoma, kad nežinome *tikrosios padėties* SSRS, todėl mūsų veikla kenksminga Vakarų Europos ir SSRS „progresui“. Istorija patvirtino mūsų *realios politinės situacijos* suvokimą.

Narcizas Rasimas

1991 m. liepos 29 d. Rusijos ir Lietuvos sutartis politiniame ir moksliniame Lietuvos diskurse dar menkai egzistuoja. Tiesa, labai atsargiai apie ją užsimena kai kurie žurnalistai. Konstitucinės teisės specialistams tylint, savo nuomonę apie ją pradeda reikšti politikuojantys istorikai, bet, turėdami menką supratimą apie konstitucinę teisę, pateikia išvadas priklausomai nuo to, kas jų pageidauja.

Būtina suprasti, kad Lietuvos konstitucinės valstybės istorijoje yra tokių svarbių datų, kaip 1918 m. vasario 16 d., 1990 m. kovo 11 d., kai buvo priimti egzistenciniai valstybės aktai. Valstybės teisės istorija yra procesas, kurio metu

žengiami lemiami žingsniai. Lietuvių tauta egzistuoja vien todėl, kad sukūrė nepriklausomą nuo kitų tautų valstybę žengdama tokius žingsnius, kuriuos vienaip ar kitaip pripažino kitos valstybės. Tokių žingsnių svarbą patvirtina konstitucinės svarbos teisės aktai. Prie jų priskirtina ir šioje knygoje profesionaliai nagrinėjama 1991 m. liepos 19 d. sutartis.

Vytautas Sinkevičius

Skaitydamas sutartį ir mintimis nusikeldamas į tą laikotarpį, kai ji buvo rengiama, dažnai klausiu savęs: kodėl tada mums pavyko? Vieno atsakymo neturiu, galbūt jo ir nėra, kiekvienas delegacijos narys į šį klausimą, ko gero, atsakytų kitaip ir būtų teisus.

Vis dėlto vieną atsakymą sau turiu. Tada Rusija buvo demokratinė, ji jau buvo paskelbusi apie savo suverenitetą, siekė realios nepriklausomybės, nors to garsiai dar nedeklaravo. Kovoje su stipriu „centru“ ir su M. Gorbačiovu Rusijai ir jos prezidentui B. Jelcinui reikėjo tvirtų ir patikimų sąjungininkų, o vienu iš jų Rusija laikė nepriklausomybę paskelbusią Lietuvą. Tada Lietuvai reikėjo Rusijos, o Rusijai reikėjo Lietuvos. Sutartis – tai ne tik Lietuvos, bet ir tuometės demokratinės Rusijos laimėjimas.

Manau, kad tokios sutarties, kokią Lietuva ir Rusija sudarė 1991 m., su dabartine Rusija sudaryti nepavyktų, nes su daugeliu sutartyje užfiksuotų dalykų Rusija tiesiog nesutiktų, o akivaizdžius istorinius faktus, atspindėtus sutartyje, pavyzdžiui, tai, kad Sovietų Sąjunga 1940 m. okupavo ir aneksavo nepriklausomą Lietuvos valstybę, – neigtų.

Gerai, kad tada mums pavyko. Turime tvirtą tarpvalstybinių santykių su Rusija pagrindą.